

Тетяна Середюк

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В основу публікації лягли матеріали проведеного нами соціологічного опитування серед родин трудових емігрантів з Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Вибірку склали особи, що мали особистий досвід працевлаштування за кордоном. Загалом було опитано 600 осіб, з них 450 – це жінки-мігрантки та 150 – чоловіки-мігранти, вік більше половини опитаних становить 35-55 років – найбільш активної групи населення. За рівнем освіти майже кожен третій мав вищу освіту.

У розробленій нами анкеті є 15 запитань, переважна більшість з яких стосується загальної оцінки явища трудової міграції та його наслідків для держави, сім'ї та особистості. Анкети респонденти заповнювали анонімно, що дає можливість більш реально оцінити дані з запропонованих питань.

Розглянемо особливості сучасної трудової еміграції. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується різким зростанням міжнародних міграційних процесів та залученням до них практично всіх країн світового співтовариства [14, с.21]. Відтік трудових ресурсів працездатного віку супроводжується погіршенням демографічної ситуації в країні, а саме: зменшенням загальної кількості населення, старінням населення та відпливом кваліфікованих працівників. Крім того, поширюються негативні соціальні явища: розлучення, соціальне сирітство [16, с. 1]. Тому на сьогодні характерним є той момент, що проблема трудової міграції торкається майже кожної української родини.

Проведений нами аналіз щодо мотивів виїзду за кордон осіб з Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей дає підстави стверджувати, що українські громадяни емігрують переважно з економічних, особистих та соціально-професійних причин [19, с. 364]. Так, через економічний чинник виїхало дев'ятнадцять з двадцяти опитаних респондентів в Івано-Франківській, двадцять з двадцяти – у Львівській, та дев'ятнадцять інформаторів з двадцяти – у Тернопільській областях. Лише три респонденти з цих областей повідомили, що поїхали на роботу за кордон через сімейні негаразди.

Отже, більшість осіб виїхала за кордон через незадоволення своїм матеріальним становищем [3, арк. 1-60].

Ця тема не була предметом окремого дослідження. Лише деякі аспекти проблеми знайшли висвітлення у розвідках вітчизняних дослідників. Так, у публікаціях Н. Антоняк [1], О. Пронюк [17] та Н. Вітюк [5] висвітлені негативні соціальні явища, викликані еміграційними процесами, а саме внутрішньоособистісні конфлікти сучасних трудових мігрантів та стан їхніх шлюбно-сімейних відносин. Разом з тим, дослідники трудової міграції зауважують, що не варто її розглядати однозначно – в площині позитиву чи негативу. З одного боку, трудова міграція рятує сім'ї від матеріального зубожіння, сприяє розвитку нових трудових навичок, впровадженню нових технологій у виробництві та сфері послуг. Але з іншого боку виникає комплекс проблем як на рівні окремої особистості, сім'ї, родини, так і на рівні суспільства [5, с. 2-3].

З огляду на це, актуальність нашого дослідження полягає у вивченні стану та проблем у сімейних відносинах заробітчанських родин.

Метою публікації є з'ясування сутності явища трудової міграції, аналізу сімейного стану трудових емігрантів до виїзду за кордон, їх шлюбно-сімейних взаємовідносин та спроба систематизувати наслідки трудової еміграції для української родини.

Проаналізуємо роль сім'ї для української держави. Центральне місце в українській державній політиці посідає сім'я як потужне джерело соціального, економічного, культурного, морального та духовного оновлення суспільства і конкретної особистості, яка в умовах кризи стає чи не єдиною ланкою, здатною витримати психологічні, економічні, соціальні перевантаження, забезпечуючи при цьому етико-психологічну та духовну підтримку людини [1, с. 106]. Однак, як показують соціологічні дослідження, найбільша кількість конфліктів припадає саме на сім'ю. Родина в наш час стає місцем, де розряджається невдоволення, вихлюпуються скарги і докори. Існує комплекс причин, що призводять до руйнування сім'ї і розлучення [6, с. 14].

Згідно з результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття», досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули 10,2 % українських сімей. Оскільки в

країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб [13, с. 1-2]. Вперше в історії України люди їдуть на роботу, залишаючи родини вдома. Це несе із собою три найбільші небезпеки: перетворення мігрантів на засіб отримання грошей; послаблення емоційно-психологічних зв'язків та взаємопорозуміння у подружжі; виховання дітей без прикладу батька, матері або й обох батьків [15, с. 42]. Таким чином, новітня трудова міграція ставить багато викликів, серед них чільне місце посідають ті, які пов'язані із збереженням цілісності сімей.

У дослідженні В. Антоняка вказується на те, що сім'я завжди перебуває в центрі складних соціально-економічних процесів мікро- і макросоціуму. Від її економічної спроможності та внутрішньої духовної стабільності залежить чітке функціонування економічних, господарських механізмів, отже, стабільність у цілому. Міцна економічно, фізично й морально, сім'я з достатнім коефіцієнтом відтворення є запорукою існування української держави [1, с. 106]. Проте сучасна сім'я переживає кризовий стан: збільшується кількість розлучень та знецінюється сімейне життя, першочерговою причиною чого є виїзд одного із сім'ї на роботу за кордон. Унаслідок цього зростає кількість неповних та дисфункційних сімей, що негативно позначається на виконанні сім'єю основних функцій – репродуктивної та виховної.

Дослідниця О. Блимова проаналізувала відмінність між групами мігрантів та людей, що тільки орієнтуються на можливе працевлаштування за межами країни, за варіантом «робота за кордоном руйнує сім'ї заробітчани». Вона зазначає, що респонденти, котрі мають безпосередній досвід за межами країни, майже в два рази частіше обирають таку відповідь, а потенційні мігранти, приймаючи рішення про виїзд на заробітки, намагаються допомогти своїм родинам, але не беруть до уваги можливі негативні наслідки такого кроку [4, с. 254]. Зрозуміло, що трудові мігранти, маючи власний досвід перебування за кордоном у відриві від сім'ї, більшою мірою усвідомлюють, що у такий спосіб дуже важко зберегти сім'ю.

Важливим аспектом теми є аналіз шлюбно-сімейного статусу українських трудових емігрантів до їх виїзду за кордон. Так, проведене нами соціологічне опитування серед 600 мігрантів шляхом анкетування в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях довело, що більшість із них, а саме 80,16 % від загальної їх кількості, є одружені та

залишили сім'ї під час виїзду на заробітки. Водночас, серед жінок-мігранток такий показник становив 61,6 %, а серед чоловіків – 18,56 %. Лише 4 % чоловіків до виїзду не перебували у шлюбі. Одночасно, 2,88 % жінок перебували у розлученні. Частка вдів і удівців становила відповідно 1,76 % і 0,32 % [2, с. 1, арк. 1-600].

Таблиця 1.

**Трудові мігранти за шлюбним станом та статтю до виїзду за кордон,
2009-2011 рр.**

	всього	жінки	чоловіки
К-ть мігрантів	600 осіб	450 осіб	150 осіб
одружені	501 (80,16 %)	385 (61,6 %)	116 (18,56 %)
Ніколи не перебували у шлюбі	63 (10,08 %)	38 (6,08 %)	25 (4 %)
розлучені	25 (4 %)	18 (2,88 %)	7 (1,12 %)
удові	11 (1,76 %)	9 (1,44 %)	2 (0,32 %)

Джерело: Архів інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Ф-1., оп. 12. Рукописні матеріали: спр. 1 – Анкетування заробітчачан Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської області. – 600 арк.

Таким чином, у групі емігрантів частка одружених жінок перед виїздом за кордон виявилась більшою, ніж чоловіків. Щодо частки респондентів, які ніколи не перебували у шлюбі, то вона була вищою, ніж у мігрантів-чоловіків. Серед розлучених і вдів переважають жінки, що дає змогу їм бути вільнішими як у виборі місця роботи, так в пошуках шляхів підвищення своїх доходів.

Прослідкуємо шлюбно-сімейний стан українських трудових емігрантів в Італії. Саме в цій країні перебуває найчисельніша група Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. За неофіційними даними, найчастіше подружні стосунки розриваються в

сім'ях, в яких трудовими мігрантами є жінки. Жіночу роботу прибиральниці та прислуги найлегше знайти в Італії – у цій країні, за даними італійського генконсульства України, кількість жінок серед українських заробітчан становить 92 % [9, с. 2].

У матеріалах дослідження, проведеного в Італії журналісткою та письменницею О. Пронюк щодо покращення становища українських заробітчан за кордоном, вказано, що 11,51 % (від загальної кількості 60 %) «знайшли свою долю на чужині», 0,73 % – «хочуть одружитися з іноземцем», 0,49 % – «сподіваються влаштувати собі там життя» та 0,98 % – «вже одружилось» [17, с. 13]. Таким чином, більшість українських жінок вбачають покращення свого становища за кордоном через шлюб з іноземцем.

За останні десять років кількість змішаних шлюбів саме тут збільшилася утричі. Консульський відділ Посольства України в Італії та генконсульство у Мілані видали лише у 2007 р. близько 2 тисячі довідок про шлюбоспроможність. Цей феномен, котрий називають справжнім бумом, стосується насамперед італійських чоловіків [11, с. 22]. У восьми з десяти випадків йдеться про весілля, де наречений – італієць, а наречена – українка. Національний інститут статистики Італії (ISTAT) інформує, що на сьогодні кількість таких шлюбів становлять майже 10 % від загальної кількості одружень у країні. У більшості випадків вік нареченого становить 40-50 років, а нареченої – 25-30 років. Для чоловіків у чотирьох з десяти випадків йдеться про другий шлюб [11, с. 22-23].

Культурний посередник Н. Маделик, яка працює в м. Неаполь у соціальному кооперативі «Dedalus», зробила висновки, що 20 % українських дівчат одружуються з метою легалізувати своє перебування в Італії чи отримати якийсь спадок або фінансову вигоду, решта 80 % виходить заміж, бо дійсно зустріли свою половину [11, с. 23]. Тому саме жінок-мігранток і називають «міцною ланкою», рятівницями сьогоднішнього кволого суспільства Італії.

За даними проведеного шляхом анкетування соціологічного дослідження станом на 2011 р., в якому було опитано 245 осіб, які перебували в Італії, підтвердилось, що більшість мігрантів – це жінки: 224 респонденти (89,6 %), а чоловіки – 21 респондент (8,4 %). Частка одружених серед жінок-мігрантів вища, ніж серед чоловіків, і становить 83,6 % проти 5,2 %. Також переважає відсоток серед незаміжніх – жінок 3,6% проти 2,8 %, та розлучених мігрантів жінок

більша частка, ніж серед чоловіків (1,6 % проти 0,4 %) [17, с. 12]. Таким чином, частка розлучених жінок, які емігрують до Італії, більша, ніж чоловіків, що дає змогу цим жінкам змінити своє сімейне становище за кордоном. Розлучені жінки, з одного боку, мають досвід сімейного життя і заробітку грошей для сім'ї, а з іншого – не пов'язані подружніми зобов'язаннями і не ризикують втратити сім'ю внаслідок тривалої розлуки. Крім того, представниці цього контингенту часто стикаються з проблемою утримання дитини без допомоги батька, і тому саме трудова міграція або економічний туризм стає чи не єдиним засобом вирішити цю проблему [7, с. 53].

Серед опитаних емігрантів, які здебільшого перебувають в Італії, спостерігається ще й такий момент, що нелегальне становище, важка робота, розрив родинних зв'язків, а разом з тим і фінансова незалежність, і переоцінка колишніх цінностей, – все це дуже часто призводить до виникнення в більшості жінок-мігранток психологічної залежності від чужої країни. Вдома їм тяжко адаптуватися, повернутися в сім'ю, і вони знову їдуть на заробітки [3, арк. 1-45]. Цю ситуацію українські психологи вже охрестили «італійським синдромом».

З'ясуємо зміни у взаємовідносинах трудових мігрантів з родиною. У роботі В. Г. Чабанова прослідковується зміна сімейних стосунків у заробітчанин, один з яких перебуває за кордоном. Переважна більшість трудових мігрантів (73,9 % загальної кількості) упевнені, що їх перебування за кордоном не вплинуло на сімейні стосунки. Водночас, 10,3 % з них вважали, що це змінило відносини у подружжі, 3,9 % інформантів вказали, що їхня відсутність вплинула на стосунки з дітьми, 4,0 % – на стосунки з іншими родичами [8, с. 33]. Таким чином, значна частка осіб вказала на те, що їх сімейні відносини не змінилися, проте є випадки, що за відсутності жінки, яка емігрувала, чоловік спився, що стало першочерговою причиною розлучення для подружжя.

За свідченнями емігрантів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей серед 100 осіб, з них 40 – розвелися у зв'язку з перебуванням чоловіка або жінки за кордоном, 25 інформантів вказали на те, що їх сімейні стосунки, навпаки, зміцніли у розлуці (будучи за кордоном не більше 4-ох років), 23 емігранти відповіли, що «їх шлюб вцілів лише завдяки дітям», 12 респондентів не дали відповіді на це запитання [3, арк. 1-100]. Таким чином, більшість заробітчанських сімей розвелось через недовіру один до одного.

Прослідкуємо наслідки української трудової еміграції для

української родини. Особисті наслідки еміграції проявляються здебільшого у припиненні повноцінного функціонування сімей чи їхнього існування взагалі, в індивідуально-психологічних стресах емігрантів через розлуку з сім'єю та членами сім'ї, особливо дітьми, через розлуку з батьками. Розрив сім'ї часто приводить до «валютизації» стосунків у сім'ї, до деформації уявлень про стосунки в межах і поза межами сім'ї, негативного сприйняття реалій дітьми емігрантів, їхньої невмотивованості працювати і самореалізовуватись через наявність постійного матеріального утримання батьками, схильності до перебування в молодіжних кримінальних колах, алкоголізму, розпусти, насильства [18, с. 137].

У роботі О. С. Химович підкреслюється, що одним з наслідків міграційних процесів є трансформація рольових структур, коли жінка в українських сім'ях перебирає на себе функцію «годувальника родини», що не може не позначитися на стосунках з дітьми та чоловіком, які здебільшого «відчужуються». Значна частина родинного життя залишається поза увагою жінки. І це особливо відчутно в українській сім'ї, яка завжди була традиційною і дещо навіть консервативною [19, с. 363]. Одним із найвагоміших, за свідченням фахівців, є феномен «подвійної зайнятості», психофізичне перевантаження жінок у шлюбі, що викликає постійну втому, веде до погіршення, а потім і до розриву подружніх відносин [6, с. 14].

Українське суспільство сьогодні зіткнулося з низкою проблем, які виникають як «постеміграційний синдром». Зазвичай називають лише негативні сторони еміграції українців. І справді, українське суспільство, як і українська держава, ще не раз відчує в майбутньому наслідки такого некерованого відтоку робочої сили, а сім'я як основа суспільства – відчує відчуження в родинах (часті розлучення серед трудових мігрантів), втрату зв'язку поколінь і інші не менш негативні соціальні чинники [19, с. 365]. Загалом позитивних особистих наслідків еміграції знайти важко, і якщо припустити, що, до прикладу, з 10–20 % сімей певної країни емігрують батьки, залишаючи дітей, то перелічені особисті наслідки для сім'ї невдовзі переміщуються у соціальну (у вузькому розумінні) площину для всієї держави.

Отже, щорічно близько 130-135 тис. дітей в Україні переживають розлучення батьків, частка пар, які при розірванні шлюбу мають спільних неповнолітніх дітей, нині становить близько 3/5 (або 59 %, на початку 1990-х це було 63 %) від загальної кількості розлучень [9, с. 7-

8]. Зростання кількості неповних сімей з дітьми навіть в економічно благополучних розвинених країнах оцінюється негативно, адже виховна функція сім'ї в цьому випадку деформована, і діти, які зростають в них, більш схильні до асоціальної поведінки, їм важче у майбутньому орієнтуватись у гендерних відносинах соціуму, створити повну життєздатну сім'ю [9, с. 7]. В умовах сучасної України, коли витрати на утримання дітей не закладені в повному обсязі у заробітну плату, навіть сім'ям, де працюють і батько, і мати, важко матеріально забезпечити життєдіяльність і розвиток дітей на рівні сучасних вимог і потреб.

Таким чином, переважання у складі українських трудових емігрантів осіб молодого, найактивнішого шлюбного і репродуктивного віку є додатковим чинником зниження народжуваності в Україні. Окреме проживання одного з членів подружжя за кордоном не сприяє зміцненню шлюбу та сім'ї. Відбуваються зміни у сімейних та родинних взаємовідносинах емігрантів та підвищується ризик їх розлучення. Діти трудових мігрантів залишаються без батьківської опіки та турботи, що викликає появу дисфункційних сімей.

Література:

1. Антоняк Н. Зовнішня трудова міграція батьків, як причина соціального сирітства дітей / Н. Антоняк // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №2. – С. 105-110.
2. Архів інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Ф-1. Оп. 12. Рукописні матеріали: спр. 1 – Анкетування заробітчани Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської області. – 500 арк.
3. Архів інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, Ф-1. Оп. 12. Рукописні матеріали: спр. 2 – Свідчення заробітчани Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської області. – 108 арк.
4. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі / О. Є. Блинова. – Херсон: РІПО, 2011. – 486 с.
5. Вітюк Н. Внутрішньоособистісні конфлікти сучасних трудових мігрантів / Н. Вітюк // С. 1-11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpfsp/2009_14.../14-1-11-Vitjuk.pdf.

6. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій (Навчально-методичний посібник) / [уклад. : Л. М. Артеменко] – Чернівці. – 2008. – 54 с.
7. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України / Г. В. Герасименко, О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – К. – 2006. – С. 46-54.
8. Зовнішня трудова міграція населення України / [загальна редакція та упорядкування: Український центр соціальних реформ, державний комітет статистики України / редагував В. Г. Чабанов] – К., 2009. – 119 с.
9. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України / А. Кирчів // Доповідь на «круглому столі» 7 жовтня 2004 р. – Львів. – Дзеркальний зал ЛНУ ім. І.Франка. – С. 1-6.
10. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2(27). – С. 26-34.
11. Кудрик Н. Одружитися з італійцем / Н. Кудрик // Український голос. – 2008. – С. 22-23.
12. Курило І. До доповіді про демографічну ситуацію і її економічні впливи в Україні // І. Курило / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ucu.edu.ua/files/2010/04/dopov_family_IKurylo.doc. – С. 1-8.
13. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левцун // 20 вересня 2005 р. – С. 1-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=4040.
14. Міграція і толерантність в Україні: 3б. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стилос, 2007. – 191 с.
15. Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства. – Збірник статей і виступів за матеріалами круглих столів / [уклад. І. М. Ключковська, Н. О. Гумницька] – Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 248 с.
16. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією / За ред. Н. Цісик. – К. – 2006. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.icps.com.ua/files/articles/43/53/Migration_Policy_UKR.pdf.

17. Пронюк О. Стан сучасної української трудової еміграції: Італія / Оксана Пронюк. – Івано – Франківськ : «Нова Зоря», 2007. – 24 с.
18. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків / О. А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. – вип. 3. – 2009. – С. 125-142.
19. Химович О. С. Еміграційна активність жіночого населення в Україні / О. С. Химович // Вісник Львівського університету. – сер. соціологія – 2008. – вип. 2. – С. 362-366.